

بررسی نقش کارکردی شهر نهاوند

بهروز گودرزی

کارشناس ارشد جغرافیا

مقدمه:

در بررسی و مطالعات ویژگی‌های جغرافیایی یک شهر، این نکته حائز اهمیت است که شهر تنها یک محل بزرگ، که در آن خانواده‌های بسیاری سکونت دارند نیست، بلکه به منزله‌ی یک واحد بزرگ اقتصادی است که نقش‌های گوناگونی را در جهت رفاه ساکنان فعال خود و هم برای مردم سایر نواحی جغرافیایی ایفا می‌کند.

علاوه بر این، یک شهر تنها به عنوان یک واحد اقتصادی عمل نمی‌کند بلکه با فراهم نمودن امکانات و ایجاد سازمان‌های مختلف اجتماعی نقش‌های تازه‌ای را نیز به عهده می‌گیرد. بررسی نقش و کار شهری از آن جهت اهمیت است که متأثر از فضای ناحیه‌ای است که شهر در آن تکوین یافته و توسعه پذیرفته است.

این فضا تنها محدود به فضای طبیعی نیست، بلکه فضای اقتصادی- اجتماعی (به ویژه جمعیتی) و سیاسی حاکم بر ناحیه را نیز در برمی‌گیرد و ترکیب چنین داده‌هایی است که نقشی را بر شهر القا می‌کند و با توجه به این که رده بندی نقش شهرها، تحت شرایط تأثیرگذار ایدئولوژی‌ها و بالمآل شکل نظام‌های اقتصادی و اجتماعی ناظر بر شهر و ناحیه است و به مقتضای ششم متفاوت جغرافی دانان کار ساده‌ای نمی‌باشد، لذا از انتخاب شیوه‌ای، که ما را به مقصود نزدیک کند، گریزی نیست.

روش‌های تعیین کارکرد و نقش شهرها

شهرها بر مبنای کار و فعالیتی که انجام می‌دهند، نقش و وظیفه‌ای که در مقیاس‌های مختلف جغرافیایی می‌توانند برعهده داشته باشند با معیارهای متفاوت ارزیابی می‌گردند.^۱ این خدمات و وظایفی که برعهده‌ی شهرها گذاشته می‌شود می‌تواند تکامل و توسعه یابد و یا خدمتی نو جایگزین وظیفه‌ی قبلی شهر گردد.^۲

صاحب‌نظران، شهرها را براساس وظایفی که برعهده دارند و یا به عبارتی بر مبنای تقسیم فعالیت‌ها، به گروه‌های مختلف نظیر شهرهای صنعتی، خدماتی، بازرگانی، دانشگاهی، کشاورزی، چندنقشی، تفریحگاهی، ترانزیتی، اداری و... تقسیم کرده‌اند. مبنای این نام‌گذاری‌ها فعالیت غالب ساکنان شهر است.

بررسی آماری شاغلان فعالیت‌های اقتصادی با استفاده از روش‌های گوناگون ارزیابی عملکرد شهری می‌تواند بیانگر نقشی باشد که شهر به عهده گرفته است. بررسی‌های انجام یافته در قلمرو شناخت نقش شهرها، پیش از همه توسط جغرافی‌دانان آمریکایی و سوئدی صورت گرفته، روش‌های پیشنهادی آنان در عین ساده بودن، کمی و مبتنی بر اصول است و در سطح بررسی رابطه‌ها، درصدها و منحنی‌های توزیع خلاصه می‌شود^۳ که نمونه‌ی آن عبارت است از: چانسی هاریس آمریکایی که در سال ۱۹۴۳ بر مبنای سرشماری ۱۹۴۰ به تحلیل ساختار فعالیت‌های ۳۷۷ شهر آمریکا پرداخته است. وی با تعیین آستانه‌ای برای هریک از شاخه‌های کار و فعالیت شهری، توانسته نقش غالب و حاکم بر هر شهر را مشخص کند.

دانشمند دیگر: گنار الکسا ندرسن سوئدی که معتقد است هر شهر چه بزرگ و یا کوچک، برای خود خدماتی دارد که همراه آن فعالیت خاص دیگری را تعقیب می‌کند.

۱- نظریان، اصغر، جغرافیای شهری ایران

۲- فرید، یدالله، جغرافیا و شهرشناسی، ص ۲۴۶

۳- فرید، یدالله، جغرافیا و شهرشناسی، ص ۳۲۸

لذا در بررسی کارکرد نقش هر شهر، بیش تر بر فعالیت غالب و مسلط شهر تأکید نموده است.

پس از این دو صاحب نظر، می توان از روش های اجرایی جغرافی دانان فرانسوی سخن به بیان آورد. از میان آنان کسانی مانند ماکس دریو، ژاکلین بوژوگاریه و ژرژ شابو قابل ذکرند.

ماکس دریو معتقد است که طبقه بندی تحلیلی نقش شهرها، اقدامی تصنعی است. چرا که نقش شهرها حالت ایستا ندارد و تابع تغییر و تحول است. کمتر شهری رامی توان سراغ گرفت که تنها با یک نقش به حیات اقتصادی خود ادامه دهد؛ اغلب شهرها کارکردهای متعددی دارند که همزمان با هم رشد می یابند. وی برای شناخت کار و وظایف شهری، دو روش پیشنهاد می کند:

روش اول عبارت است از: سنجش درآمد شاخه های مختلف فعالیت یک شهر نسبت به کل درآمد همان شهر. در این صورت میانگین درآمد هر شاخه از مشاغل اجتماعی که بیش تر از شاخه های دیگر باشد نقش آن در شهر غالب تر است.

روش دیگر ارزیابی نیروی انسانی فعال در هر یک از شاخه های مشاغل اجتماعی، به نسبت کل جمعیت فعال شهر است. در این صورت سنگین ترین شاخه از نظر تعداد نیروی انسانی معرف نقش غالب آن شهر خواهد بود.

روش اجرایی بوژوگاریه و ژرژشابو

روش اجرایی این دو جغرافی دان فرانسوی که مورد استفاده ی این تحقیق قرار می گیرد، بر مبنای تقسیم بندی سه گانه ی مشاغل شهری به شرح ذیل است:

گروه اول مشاغل اجتماعی؛ نیروی فعال جمعیت در بخش های کشاورزی، جنگلبانی، صید ماهی و استخراج معادن

گروه دوم مشاغل اجتماعی؛ نیروی انسانی فعال در بخش های صنایع و ساختمان

گروه سوم مشاغل اجتماعی؛ نیروی فعال بخش‌های بازرگانی، خدمات و سایر مشاغلی که در گروه‌های اول و دوم جای نمی‌گیرند.

در این روش درصد نیروی انسانی فعال بخش‌های سه‌گانه در روی دیاگرامی سه‌گوش که به شش بخش: شهر کشاورزی، چند نقشی، بازرگانی، خدماتی، صنعتی و صنعتی شدید تقسیم شده و هر بخش نماینده‌ی نقشی از کارکرد شهری است، مشخص شده و از تلاقی خطوطی که از هر ضلع مثلث به سمت مقابل رسم می‌شود. محل قرار گرفتن شهر یا کارکرد آن در روی دیاگرام به دست می‌آید.

این روش، ساده‌ترین وسیله‌ای است که با آن می‌توان نقش کارکردی شهرهایی را که به سیستم‌های اقتصادی اجتماعی متفاوت وابسته‌اند تعیین کرد و از آن رو که شهر مستقل از شرایط ناحیه نیست بنابراین ضرورت دارد که با استفاده از این روش، کارکرد ناحیه (شهرستان) و یا منطقه (استان) را نیز مورد بررسی قرار داد و با همدیگر مقایسه کرد.

این روش اگرچه با کلی‌بینی جغرافیایی همراه است، لکن می‌تواند حرکت و پویایی شهر و نواحی را از پذیرش نقشی به نقش و یا کارکرد دیگر نشان دهد و تأثیر برنامه ریزی‌های ناحیه‌ای و منطقه‌ای یا ملی را در جابه‌جایی نقش‌های کارکردی معین نماید.

بررسی و نقش کارکرد شهرستان (ناحیه)

بررسی کارکرد شهرستان نه‌اوند با مدد از روش اجرایی بوژوگارنیه و ژرژ شابو در دوره‌های مختلف سرشماری و استفاده از جدول توزیع جمعیت فعال بین گروه‌های عمده فعالیت‌های اجتماعی نشان داده است که کارکرد شهرستان در نخستین سرشماری نفوس و مسکن به سال ۱۳۳۵، نقشی کشاورزی بوده است.

در این دوره شهر از سویی خدمات لازم را به روستا عرضه می کرد و از سوی دیگر با پذیرش نقش انباری به جمع آوری و توزیع تولیدات کشاورزی روستاهای حوزه نفوذ خود می پرداخت و علاوه بر آن محل سکناى بزرگ مالکان هم بود.

سرشماری ده سال بعد یعنی در سال ۱۳۴۵، کارکرد ناحیه ای را مجدداً کشاورزی تعیین کرده هر چند به کارکرد چند نقشی نزدیک شده است. در سرشماری سال ۱۳۵۵ و به بعد که آثار سیاست های اصلاحات ارضی متجلی گردید، نقش کشاورزی ناحیه، تحت الشعاع فعالیت های اجتماعی دیگر قرار گرفته و شهرستان کارکردی چند نقشی یافته و تا آخرین دوره ی سرشماری (۱۳۷۵) نیز آن را حفظ کرده است.

ایفای نقش کشاورزی در سرشماری اولیه و قبل از افزایش و تزریق درآمدهای نفتی به ناحیه، حاکی از اهمیت آب و خاک و اقلیم مناسب کشاورزی در اقتصاد شهرستان است. (دیاگرام شماره ی یک)

علاوه بر آن مشخص می شود که آهنگ سست سرمایه گذاری های بخش صنعت در شهرستان، فرصت تغییر نقش و گذر به مرحله ی صنعتی شدن را نداده است و هر چند که ناحیه کم و بیش در تکامل نقش خود پویا بوده است اما توان لازم را در تغییر نقش از خود نشان نداده و بیش تر با نقش کشاورزی، خدماتی و بازرگانی به حیات خود ادامه داده است.

بررسی کارکرد شهر:

این بررسی نیز همانند بررسی ناحیه ای با استفاده از روش اجرایی بوژوگانیه و ژرژشاپو صورت گرفته است. توجه به درصد شاغلان، گروه های عمده فعالیت های اقتصادی طی دوره های مختلف سرشماری نشان می دهد که شهر نهاوند در سرشماری سال ۱۳۳۵ در مرز بین شهرهای چند نقشی و بازرگانی قرار داشته است.

در دوره ی بعدی سرشماری سال ۱۳۴۵ این شهر کارکرد بازرگانی یافته و موقعیت آن به مرکز محدوددهی بخش بازرگانی در نمودار سه گوش منتقل شده است. با کاهش

فعالیت‌های دیگر و افزایش فعالیت‌های خدماتی در سرشماری سال ۱۳۴۵ شهر در نقشی کاملاً خدماتی ظاهر شده و بالاترین درصد نیروی فعال شهر در تمام دوره‌های سرشماری تا به حال به میزان ۶۶ درصد به بخش خدمات اختصاص داشته است.

دقت در توزیع نیروی سه‌گانه‌ی مشاغل اجتماعی در سرشماری ۱۳۷۵ بر روی دیاگرام، مشخص‌کننده‌ی حرکت شهر به سمت کارکرد بازرگانی و دور شدن از فعالیت غالب دوره‌ی قبل و هم‌مرز شدن با کارکرد جدید است.

در این حالت پویایی بازرگانی با قدرت خرید ساکنان شهر و مناطق تحت نفوذ آن در رابطه بوده و جنب و جوش اساسی فضای شهر با فعالیت‌های بازرگانی و خدماتی هماهنگ است. حرکت درون شهری که به مقتضای تغییر در شرایط اقتصادی-اجتماعی ساکنان محلات مختلف و سکونتگاه‌های حوزه‌ی نفوذ صورت می‌گیرد، در پویایی بازرگانی شهر تأثیرگذار است. چرا که تأمین مایحتاج ضروری و به تبع آن نیاز به کالاهای جدیدتر از یک سو و فروش محصولات و یا عرضه‌ی خدمات به شهر از دیگر سو موجب رونق مبادلات کالا و خدمات گردیده و مناطقی از شهر را به عنوان محدوده‌ی مرکزی (C.B.D)^۱ مشخص کرده است.

بررسی تغییراتی که پذیرفتن نقش‌های متفاوت کارکردی را موجب می‌شود، نشان می‌دهد که روند تغییر بافت شهری و عوامل آن در محلات مختلف فرق می‌کند. یافتن نقش بازرگانی قبل از هر چیز بر روی نواحی مرکزی شهر تأثیرگذار است و تمرکز بخش خدمات در کاهش نقش سکونتگاهی محدوده‌های مرکزی تأثیر به‌سزایی داشته و سکونتگاه‌ها را به محلات دورتر از محدوده‌ی مرکزی رانده است و ارزش تجاری زمین‌های بخش مرکزی را به‌صورت فزاینده‌ای افزایش داده است.

محدوده‌ی بازار قدیمی که قبل از ظهور شهرسازی جدید، خرید و فروش و تولید کالاهای مورد نیاز ساکنان شهر و نواحی پیرامون را به‌عهده داشت و امروزه در بخش

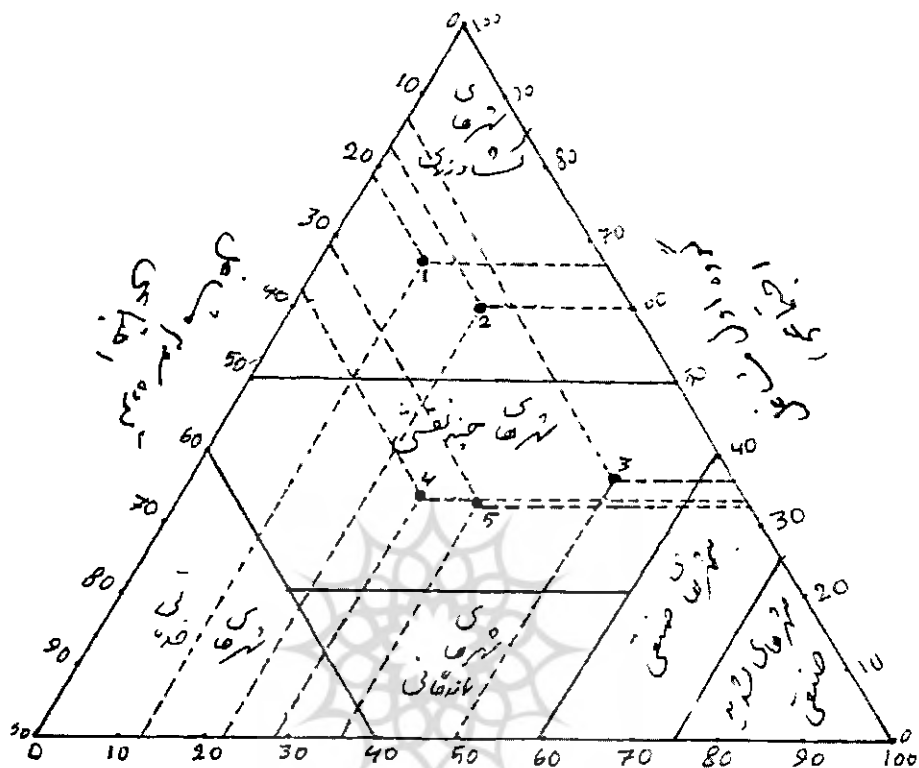
انتهایی عمده‌ترین مرکز خرید و فروش میوه و سبزیجات به‌خصوص برای اقشار کم درآمد و متوسط شهر محسوب می‌شود و همه روزه خریداران فراوانی را از اقصا نقاط شهر به سمت خود جلب می‌کند، در کنار خیابان اصلی که این بازار را برای گسیختن اقتصاد سنتی شهر و رواج وابستگی به سرمایه‌داری لجام گسیخته‌ی خارجی قطع کرده است، محدوده‌ی مرکزی شهر محسوب می‌گردند.

احداث خیابان جدید به موازات خیابان اصلی و به پهنای آن برای توسعه‌ی محدوده‌ی مرکزی و تسهیل در رفت و آمد و وسایل نقلیه و جلوگیری از تراکم خرید و فروش در خیابان اصلی هنوز نتوانسته، جز در محدوده‌ی کوچکی، بار سنگین رفت و آمد عابرین را از محدوده‌ی مرکزی کم کند.

از مشکلات عمده‌ی شهری، تمرکز بیش از حد مرکز خرید و فروش در بخش کوچکی از محدوده‌ی قدیمی شهر است. این موضوع مورد توجه جدی برنامه‌ریزان شهری نیز قرار نگرفته و معضلات عمده‌ی در تردد عابرین پیاده و وسایل نقلیه به وجود آورده که استقرار دست‌فروشان متعدد دشواری آن را دوچندان کرده است.

از این رو توسعه‌ی مراکز خرید مایحتاج عمومی و کالاهای لوکس در محل تلاقی محلات جدید و شهرک‌های حاشیه‌ای، می‌تواند با جلب ساکنان به خود از هجوم آنان به محدوده‌ی مرکزی جلوگیری نماید و از سوی دیگر، از احداث هرگونه مراکز تجمعی فروش کالا نظیر مجتمع‌های تجاری در محدوده‌ی مرکزی می‌باید جلوگیری به عمل آورد.

بی‌توجهی به این امر در آینده‌ی نزدیک تردد وسایل نقلیه‌ی موتوری را در محدوده‌ی مرکزی غیر ممکن ساخته و حمل و نقل مسافر از محدوده‌ی مذکور را خصوصاً در پایان روز به محلات اطراف شهر با دشواری‌های جدی رویه‌رو خواهد ساخت.

پژوهش گروه دوم مساعین فرهنگی
 رتال اجتماعی

دیاگرام شماره‌ی یک

بررسی تغییرات کارکرد شهرستان نهاوند در دوره‌های مختلف سرشماری

- ۱- کارکرد شهرستان در سرشماری ۱۳۳۵
- ۲- کارکرد شهرستان در سرشماری ۱۳۴۵
- ۳- کارکرد شهرستان در سرشماری ۱۳۵۵
- ۴- کارکرد شهرستان در سرشماری ۱۳۶۵
- ۵- کارکرد شهرستان در سرشماری ۱۳۷۵

نقشه‌ی بافت قدیم شهر نهاوند - محدوده‌ی مرکزی با هاشور مشخص شده است.

مقایسه‌ی شاغلان فعالیت‌های عمده اجتماعی (اقتصادی) شهرستان نهاوند (به درصد)

۱۳۵۵			۱۳۴۵			۱۳۳۵			سال
خدمات	صنعت	کشاورزی	خدمات	صنعت	کشاورزی	خدمات	صنعت	کشاورزی	نوع فعالیت
۱۳/۳	۵۰/۳	۳۶/۳	۱۷/۸	۲۲/۴	۶۰	۲۱/۲	۱۲/۷	۶۶	شهرستان
۴۸/۳	۴۱/۳	۱۰/۳	۴۶/۷	۳۸/۷	۱۴/۶	۴۶/۱	۳۳/۸	۲۰/۱	شهر
۴/۹	۵۲/۴	۴۲/۶	۹/۴	۱۶/۲	۷۴/۴	۱۲/۷	۵/۴	۸۱/۹	روستا

۱۳۷۵			۱۳۶۵			سال
خدمات	صنعت	کشاورزی	خدمات	صنعت	کشاورزی	نوع فعالیت
۳۱/۲۲	۳۶/۰۵	۳۲/۱۸	۳۸/۲۱	۲۸/۷۲	۳۳/۰۵	شهرستان
۶۰/۰۲	۳۴/۷۶	۵/۹۸	۶۶	۲۸/۸	۵/۱۵	شهر
۱۴/۴۳	۳۹/۹۵	۴۵/۶۷	۲۴/۱۹	۲۹/۱۷	۴۶/۶۳	روستا

مأخذ: سرشماری نفوس و مسکن در دوره‌های مختلف

منابع و مأخذ

- ۱- جغرافیای اجتماعی شهرها، اکولوژی اجتماعی شهر، دکتر حسین شکویی، چاپ کلینی، تیرماه ۱۳۶۵
- ۲- جغرافیای شهری، دکتر حسین شکوهی، چاپ دوم، دانشگاه تبریز ۱۳۵۲
- ۳- برنامه ریزی شهری ایران. دکتر غلامحسین مجتهدزاده، دانشگاه پیام نور، چاپ دوم ۱۳۷۶
- ۴- جغرافیای شهری ایران، دکتر اصغر نظریان، دانشگاه چاپ سوم ۱۳۷۷
- ۵- جغرافیا و شهرشناسی، دکتر یدالله فرید